

ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ
της 21ης Ιουνίου 1988 *

Στην υπόθεση 39/86,

που έχει ως αντικείμενο αίτηση του Verwaltungsgericht του Αννοβέρου προς το Δικαστήριο, κατ' εφαρμογή του άρθρου 177 της Συνθήκης ΕΟΚ, με την οποία ζητείται, στο πλαίσιο της διαφοράς που εκκρεμεί ενώπιον του δικαστηρίου αυτού μεταξύ

Sylvie Lair, φοιτήτριας που έχει τη γαλλική ιθαγένεια και κατοικεί στο Αννόβερο,

και

Universität Hannover (Πανεπιστημίου Αννοβέρου),

η έκδοση προδικαστικής απόφασεως ως προς την ερμηνεία του άρθρου 7 της Συνθήκης ΕΟΚ και του άρθρου 7 του κανονισμού 1612/68 του Συμβουλίου, της 15ης Οκτωβρίου 1968, περί της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων στο εσωτερικό της Κοινότητας (ΕΕ ειδ. έκδ. 05/001, σ. 33),

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ

συγκείμενο από τους Mackenzie Stuart, πρόεδρο, J. C. Moitinho de Almeida και G. C. Rodríguez Iglesias, προέδρους τμήματος, T. Koopmans, U. Everling, K. Bahlmann, Y. Galmot, K. Κακούρη, R. Joliet, T. F. O' Higgins και F. Schockweiler, δικαστές,

γενικός εισαγγελέας: Sir Gordon Slynn
γραμματέας: B. Pastor, υπάλληλος διοικήσεως

λαμβάνοντας υπόψη τις παρατηρήσεις που υπέβαλαν:

— η Sylvie Lair, εκπροσωπούμενη από τον H. Vogt,

— η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, εκπροσωπούμενη από τον M. Zuleeg,

* Γλώσσα διαδικασίας: η γερμανική.

- το Βασίλειο της Δανίας, εκπροσωπούμενο από τον L. Mikaelson,
- το Ηνωμένο Βασίλειο, εκπροσωπούμενο από τους R. N. Ricks, H. R. L. Purse και D. Donaldson, QC,
- η Επιτροπή, εκπροσωπούμενη από τους J. Pirkorn και J. R. Currall,

έχοντας υπόψη την έκθεση για την επ' ακροατηρίου συζήτηση και κατόπιν της προφορικής διαδικασίας της 21ης Μαΐου 1987,

αφού άκουσε το γενικό εισαγγελέα που ανέπτυξε τις προτάσεις του κατά τη συνεδρίαση της 17ης Σεπτεμβρίου 1987,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

- 1 Με Διάταξη της 19ης Νοεμβρίου 1985, που περιήλθε στο Δικαστήριο στις 12 Φεβρουαρίου 1986, το Verwaltungsgericht του Αννοβέρου υπέβαλε, δυνάμει του άρθρου 177 της Συνθήκης ΕΟΚ, δύο προδικαστικά ερωτήματα που αφορούν συγκεκριμένα την ερμηνεία του άρθρου 7 της Συνθήκης ΕΟΚ και του άρθρου 7 του κανονισμού 1612/68 του Συμβουλίου, της 15ης Οκτωβρίου 1968, περί της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων στο εσωτερικό της Κοινότητας (ΕΕ ειδ. έκδ. 05/001, σ. 33).
- 2 Τα ερωτήματα αυτά ανέκυψαν κατά την εκδίκαση της προσφυγής που άσκησε η Lair, προσφεύγουσα της κύριας δίκης (στο εξής: προσφεύγουσα), κατά της αρνήσεως του Πανεπιστημίου του Αννοβέρου, καθού της κύριας δίκης (στο εξής: πανεπιστήμιο), να της χορηγήσει για τις πανεπιστημιακές της σπουδές επίδομα που να καλύπτει τα έξοδα διατροφής και εκπαιδευσεώς της.

- 3 Από τη δικογραφία προκύπτει ότι η προσφεύγουσα έχει τη γαλλική ιθαγένεια και διαμένει από την 1η Ιανουαρίου 1979 στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, όπου εργάστηκε ως τραπεζικός υπάλληλος μέχρι τις 30 Ιουνίου 1981· ακολούθησε, μεταξύ 1ης Ιουλίου 1981 και 30ής Σεπτεμβρίου 1984, μια εναλλαγή περιόδων ανεργίας και επαγγελματικού επαναπροσανατολισμού, οι οποίες διακόπτονταν από σύντομες περιόδους εργασίας, η τελευταία από τις οποίες έληξε στις 21 Ιουλίου 1983. Από την 1η Οκτωβρίου 1983 σπουδάζει στο πανεπιστήμιο στον κλάδο των νεολατινικών και γερμανικών γλωσσών και φιλολογιών. Στην κύρια δίκη δεν αμφισβητείται ότι με την ολοκλήρωση των σπουδών αυτών αποκτώνται τα τυπικά προσόντα για την άσκηση ορισμένου επαγγέλματος.
- 4 Κατά το άρθρο 8 του γερμανικού ομοσπονδιακού νόμου περί εκπαιδευτικών υποτροφιών (*Bundesausbildungsförderungsgesetz*, στο εξής: *BAföG*), όπως ισχύει μετά τη δημοσίευσή του στις 6 Ιουνίου 1983 (*BGBI.* [Εφημερίδα της Κυβερνήσεως της Γερμανίας] I, σ. 645, όπως διορθώθηκε στη σελίδα 1680) και μετά τις μεταγενέστερες τροποποιήσεις, οι εκπαιδευτικές υποτροφίες, περιλαμβανομένων και των υποτροφιών για πανεπιστημιακές σπουδές, χορηγούνται αφενός στους Γερμανούς και αφετέρου σε ορισμένες κατηγορίες αλλοδαπών, μεταξύ των οποίων όσοι διέμεναν και ασκούσαν νόμιμα επαγγελματική δραστηριότητα στο έδαφος της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας επί πέντε συνολικά έτη πριν από την έναρξη του τμήματος του εκπαιδευτικού κύκλου για το οποίο ζητείται η υποτροφία. Οι Γερμανοί αντίθετα δεν χρειάζεται να αποδείξουν ότι έχουν ασκήσει προηγουμένως επαγγελματική δραστηριότητα.
- 5 Κατά το άρθρο 1 του *BAföG*, το δικαίωμα υποτροφίας γεννάται όταν ο αιτών δεν διαθέτει άλλα μέσα για να εξασφαλίσει τα προς το ζην και να χρηματοδοτήσει τις σπουδές του. Η υποτροφία χορηγείται μεταξύ άλλων για σπουδές με τις οποίες αποκτώνται « επαγγελματικά προσόντα » μέχρι την ολοκλήρωσή τους και την απόκτηση του διπλώματος που αποτελεί το τυπικό προσόν για την άσκηση του οικείου επαγγέλματος (βλέπε άρθρο 7 του *BAföG*). Η υποτροφία αυτή χορηγείται για τα έξοδα διατροφής και εκπαίδευσής και καθορίζεται κατ' αποκοπή στα άρθρα 12 μέχρι 14α για τις διάφορες κατηγορίες υποτρόφων, χωρίς να γίνεται διάκριση μεταξύ των αναγκών που αφορούν τη συντήρηση του υποτρόφου ή την εκπαίδευσή του. Κατά το άρθρο 17 του *BAföG*, εφόσον πρόκειται για πανεπιστημιακές σπουδές, η υποτροφία χορηγείται υπό τη μορφή άτοκου δανείου, το οποίο αποδίδεται τμηματικά, από το πέμπτο έτος μετά το τέλος της μεγίστης διάρκειας του εκπαιδευτικού κύκλου για τον οποίο χορηγήθηκε η υποτροφία. Κατά το άρθρο 10, παράγραφος 3, του *BAföG*, δεν χορηγείται καταρχήν υποτροφία, αν ο αιτών έχει συμπληρώσει, όταν αρχίζει τις σπουδές για τις οποίες ζητεί την υποτροφία, το τριακοστό έτος της ηλικίας του.
- 6 Η αίτηση υποτροφίας της προσφεύγουσας απορρίφθηκε από το πανεπιστήμιο, με το αιτιολογικό ότι η προσφεύγουσα δεν πληρούσε την προϋπόθεση που προβλέπεται για τη χορήγηση της υποτροφίας αυτής σε αλλοδαπούς, δηλαδή να έχει εργαστεί τουλάχισ-

στον πέντε έτη στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας. Το πανεπιστήμιο υποστηρίζει ότι ως περίοδοι επαγγελματικής απασχολήσεως κατά την έννοια του άρθρου 8 του BAföG μπορούν να θεωρηθούν μόνο οι περίοδοι κατά τις οποίες ο αλλοδαπός έχει πλήρη επαγγελματική απασχόληση και καταβάλλει λόγω της απασχολήσεώς του αυτής φόρους και κοινωνικές επιβαρύνσεις, οι οποίες δίνουν σε τελευταία ανάλυση τη δυνατότητα στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας να πραγματοποιεί κοινωνικές επενδύσεις όπως οι εκπαιδευτικές υποτροφίες.

- 7 Κατόπιν της ασκήσεως της προφυγής κατά της ανωτέρω αποφάσεως, το εθνικό δικαστήριο διερωτάται αν η προσφεύγουσα μπορεί να αξιώσει υποτροφία βάσει του άρθρου 8 του BAföG, σε συνδυασμό με τα άρθρα 48 και 49 της Συνθήκης ΕΟΚ και του άρθρου 7 του κανονισμού 1612/68, και, εφόσον δεν έχει το δικαίωμα αυτό, αν η άρνηση χορηγήσεως της υποτροφίας αυτής αποτελεί παραβίαση της αρχής της απαγορεύσεως των διακρίσεων που καθιερώνεται με το άρθρο 7, πρώτο εδάφιο, της Συνθήκης ΕΟΚ.
- 8 Υπό τις περιστάσεις αυτές το εθνικό δικαστήριο υπέβαλε στο Δικαστήριο τα ακόλουθα ερωτήματα:
- « 1) Πρέπει να γίνει καταρχήν δεκτό, σύμφωνα με το κοινοτικό δίκαιο, ότι οι υπήκοοι των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, οι οποίοι μεταβαίνουν ως εργαζόμενοι στο έδαφος άλλου κράτους μέλους και αρχίζουν εκεί, εγκαταλείποντας την επαγγελματική τους δραστηριότητα, πανεπιστημιακές σπουδές οι οποίες ολοκληρώνονται με την απόκτηση διπλώματος που πιστοποιεί επαγγελματική κατάρτιση (εν προκειμένω πανεπιστημιακές σπουδές στον κλάδο των νεολατινικών και γερμανικών γλωσσών και φιλολογιών), δικαιούνται εκπαιδευτική υποτροφία, όπως η υποτροφία που χορηγείται ως κοινωνικό πλεονέκτημα σε όλους τους υπηκόους του άλλου κράτους μέλους ανάλογα με τις ικανότητές τους και τις ανάγκες τους;
- 2) Συνιστά διάκριση που αντίκειται στο άρθρο 7 της Συνθήκης ΕΟΚ το γεγονός ότι ένα κράτος μέλος παρέχει στους υπηκόους του ανάλογα με τις ικανότητες και τις ανάγκες τους εκπαιδευτική υποτροφία για την πραγματοποίηση πανεπιστημιακών σπουδών, οι οποίες ολοκληρώνονται με την απόκτηση διπλώματος που πιστοποιεί επαγγελματική κατάρτιση, ενώ εξαρτά τη χορήγηση της εν λόγω υποτροφίας για τις ίδιες πανεπιστημιακές σπουδές σε υπηκόους άλλου κράτους μέλους από την πρόσθετη προϋπόθεση ότι οι υπήκοοι αυτοί πρέπει να έχουν ασκήσει, πριν από την έναρξη της εκπαιδευσεως, επαγγελματική δραστηριότητα στο έδαφός του επί πέντε τουλάχιστον έτη; »

- 9 Στην έκθεση για την επ' ακροατηρίου συζήτηση αναπτύσσονται διεξοδικώς το νομικό πλαίσιο και τα περιστατικά της υποθέσεως, καθώς και οι παρατηρήσεις που υποβλήθηκαν στο Δικαστήριο. Τα στοιχεία αυτά της δικογραφίας δεν επαναλαμβάνονται κατωτέρω παρά μόνον καθόσον απαιτείται για να σχηματίσει κρίση το Δικαστήριο.
- 10 Ενδείκνυται να εξεταστεί καταρχάς το δεύτερο ερώτημα του εθνικού δικαστηρίου, το οποίο θέτει το γενικό πρόβλημα του αν ένας σπουδαστής δικαιούται την εν λόγω υποτροφία λόγω της ιδιότητάς του και μόνο του υπηκόου άλλου κράτους μέλους.

Επί της ερμηνείας του άρθρου 7 της Συνθήκης ΕΟΚ (δεύτερο ερώτημα)

- 11 Αντικείμενο του ερωτήματος αυτού είναι κατ' ουσία αν το άρθρο 7, πρώτο εδάφιο, της Συνθήκης ΕΟΚ εφαρμόζεται στις υποτροφίες που χορηγούν τα κράτη μέλη στους υπηκόους τους για τις πανεπιστημιακές τους σπουδές και αποβλέπουν στην κάλυψη των εξόδων διατροφής και εκπαιδευσεώς τους.
- 12 Πρέπει ευθύς εξ αρχής να υπενθυμιστεί ότι με την απόφαση της 13ης Φεβρουαρίου 1985 στην υπόθεση 293/83 (Gravier, Συλλογή 1985, σ. 593) το Δικαστήριο έκρινε αφενός ότι η άνιση μεταχείριση λόγω ιθαγένειας πρέπει να θεωρείται ως διάκριση που απαγορεύεται από το άρθρο 7 της Συνθήκης ΕΟΚ, εφόσον εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής της εν λόγω Συνθήκης, και αφετέρου ότι οι προϋποθέσεις για την πρόσβαση στην επαγγελματική εκπαίδευση εμπίπτουν στο πεδίο αυτό. Με την απόφαση της 2ας Φεβρουαρίου 1988 στην υπόθεση 24/86 (Blaizot, Συλλογή 1988, σ. 379) το Δικαστήριο διευκρίνισε ότι οι πανεπιστημιακές σπουδές πληρούν γενικά τις αναγκαίες προϋποθέσεις για να θεωρηθούν ως επαγγελματική εκπαίδευση κατά την έννοια της Συνθήκης ΕΟΚ.
- 13 Στις αποφάσεις εκείνες το Δικαστήριο δεν χρειάστηκε αντίθετα να αποφανθεί επί του ζητήματος αν οι υπήκοοι των άλλων κρατών μελών δικαιούνται, όταν αρχίζουν πανεπιστημιακές σπουδές, τις κρατικές υποτροφίες που χορηγούνται τους ημεδαπούς.
- 14 Όπως προκύπτει από την απόφαση της 13ης Φεβρουαρίου 1985 (ό.π.), η υποτροφία αυτή εμπίπτει, ως προϋπόθεση για την πρόσβαση στην επαγγελματική εκπαίδευση, στο πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης ΕΟΚ μόνον εφόσον σκοπός της υποτροφίας αυτής

είναι η κάλυψη των τελών εγγραφής ή άλλων τελών, και συγκεκριμένα των διδάκτρων, τα οποία απαιτούνται για να υπάρχει πρόσβαση στην εκπαίδευση· επομένως, μόνο στην περίπτωση αυτή εφαρμόζεται η αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεων λόγω ιθαγένειας, η οποία καθιερώνεται με το άρθρο 7 της Συνθήκης ΕΟΚ.

- 15 Υπό την επιφύλαξη αυτή, επιβάλλεται η διαπίστωση ότι κατά το παρόν στάδιο της εξελίξεως του κοινοτικού δικαίου η υποτροφία που χορηγείται στους σπουδαστές για την κάλυψη των εξόδων διατροφής και εκπαίδευσέως τους δεν εμπίπτει καταρχήν στο πεδίο εφαρμογής της Συνθήκης ΕΟΚ κατά την έννοια του άρθρου 7. Πράγματι, η υποτροφία αυτή ανάγεται αφενός στην εκπαιδευτική πολιτική, η οποία δεν ανήκει άνευ ετέρου στην αρμοδιότητα των κοινοτικών οργάνων (βλέπε απόφαση της 13ης Φεβρουαρίου 1985, όπ.π.), και αφετέρου στην κοινωνική πολιτική, η οποία υπάγεται στην αρμοδιότητα των κρατών μελών μόνον εφόσον δεν διέπεται από ειδικές διατάξεις της Συνθήκης ΕΟΚ (βλέπε απόφαση της 9ης Ιουλίου 1987 στις συνεκδικασθείσες υποθέσεις 281, 283, 284, 285 και 287/85, Γερμανία και λοιποί κατά Επιτροπής — « μεταναστευτική πολιτική » — Συλλογή 1987, σ. 3203).

- 16 Κατά συνέπεια στο δεύτερο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι κατά το παρόν στάδιο της εξελίξεως του κοινοτικού δικαίου το άρθρο 7, πρώτο εδάφιο, της Συνθήκης ΕΟΚ εφαρμόζεται στις υποτροφίες που χορηγούνται από τα κράτη μέλη στους υπηκόους τους για τις πανεπιστημιακές σπουδές και καλύπτουν τα έξοδα διατροφής και εκπαίδευσέως, μόνον εφόσον σκοπός των υποτροφιών αυτών είναι η κάλυψη των τελών εγγραφής ή άλλων τελών, ιδίως δε των διδάκτρων, τα οποία απαιτούνται για την πρόσβαση στην εκπαίδευση.

Επί της ερμηνείας του άρθρου 7 του κανονισμού 1612/68 (πρώτο ερώτημα)

- 17 Το πρώτο ερώτημα ως προς την ερμηνεία του άρθρου 7 του κανονισμού 1612/68 αφορά τα εξής τρία διαφορετικά ζητήματα:

— Αποτελεί « κοινωνικό πλεονέκτημα » κατά την έννοια του άρθρου 7, παράγραφος 2, του κανονισμού 1612/68 η υποτροφία που χορηγείται για την κάλυψη των εξόδων διατροφής και εκπαίδευσέως στο πλαίσιο της πραγματοποιήσεως πανεπιστημιακών σπουδών οι οποίες ολοκληρώνονται με την απόκτηση τυπικού προσόντος για συγκεκριμένο επάγγελμα;

— Εξακολουθεί ο υπήκοος άλλου κράτους μέλους, ο οποίος μετά την άσκηση επαγγελματικών δραστηριοτήτων στο κράτος υποδοχής αρχίζει να σπουδάζει στο

κράτος αυτό, να έχει την ιδιότητα του « εργαζομένου » και μπορεί επομένως να αξιώσει την εφαρμογή στην περίπτωση του των ευεργετικών διατάξεων του άρθρου 7, παράγραφος 2, του κανονισμού 1612/68;

- Μπορεί το κράτος μέλος υποδοχής να επιβάλει ως προϋπόθεση για την κτήση του δικαιώματος επί των « ιδίων κοινωνικών πλεονεκτημάτων » κατά την έννοια του άρθρου 7, παράγραφος 2, του κανονισμού 1612/68 το να έχει ασκήσει προηγουμένως ο ενδιαφερόμενος στο έδαφός του επαγγελματικές δραστηριότητες επί ορισμένο χρονικό διάστημα;

Ως προς την έννοια του κοινωνικού πλεονεκτήματος

- 18 'Όσον αφορά τον προσδιορισμό της έννοιας του κοινωνικού πλεονεκτήματος που χρησιμοποιείται στο άρθρο 7, παράγραφος 2, του κανονισμού 1612/68, πρέπει καταρχάς να υπενθυμιστεί ότι ο κανονισμός αυτός εξυπηρετεί την επίτευξη των σκοπών που έχουν θέσει τα άρθρα 48 και 49 της Συνθήκης ΕΟΚ στον τομέα της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων. Ο τομέας αυτός υπάγεται στην ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων κατά την έννοια του άρθρου 3, στοιχείο γ), της Συνθήκης ΕΟΚ και στις θεμελιώδεις ελευθερίες τις οποίες εγγυάται η Συνθήκη αυτή.
- 19 Ο εργαζόμενος που έχει την ιθαγένεια κράτους μέλους και έχει κάνει χρήση της θεμελιώδους αυτής ελευθερίας απολαύει στο κράτος μέλος υποδοχής, κατά το άρθρο 7, παράγραφος 2, του κανονισμού 1612/68, « των ιδίων κοινωνικών... πλεονεκτημάτων με τους ημεδαπούς εργαζομένους ».
- 20 Εκτός από το ειδικό δικαίωμα που αναφέρεται στο άρθρο 7, παράγραφος 1, του εν λόγω κανονισμού, δηλαδή το δικαίωμα του διακινουμένου εργαζομένου να μην αντιμετωπίζεται διαφορετικά από ό,τι οι ημεδαποί εργαζόμενοι όσον αφορά όλους τους όρους απασχόλησεως και εργασίας, μεταξύ των οποίων η επαγγελματική επανένταξη ή επαναπασχόληση, τα « κοινωνικά πλεονεκτήματα » περιλαμβάνουν και όλα τα άλλα ευεργετήματα που δίνουν στο διακινούμενο εργαζόμενο, όπως προβλέπει η τρίτη αιτιολογική σκέψη του εν λόγω κανονισμού, τη δυνατότητα να βελτιώσει τους όρους διαβίωσης και εργασίας του και να διευκολύνει την κοινωνική του προαγωγή.
- 21 Υπό την οπτική γωνία αυτή το Δικαστήριο έχει κρίνει ότι από το σύνολο των διατάξεων του κανονισμού αυτού καθώς και από τον επιδιωκόμενο σκοπό προκύπτει ότι τα πλεονεκτήματα που επεκτείνει ο κανονισμός στους εργαζομένους υπηκόους άλλων κρατών μελών είναι όλα εκείνα τα οποία, ανεξαρτήτως του αν συνδέονται ή όχι με

σύμβαση εργασίας, αναγνωρίζονται γενικά στους ημεδαπούς εργαζομένους λόγω κυρίως της αντικειμενικής ιδιότητάς τους ως εργαζομένων ή λόγω του ότι έχουν απλώς την κατοικία τους στο εθνικό έδαφος και των οποίων η επέκταση στους εργαζομένους υπηκόους άλλων κρατών μελών εμφανίζεται επομένως ικανή να διευκολύνει την κινητικότητά τους στο εσωτερικό της Κοινότητας (αποφάσεις της 27ης Μαρτίου 1985 στην υπόθεση 249/83, Hoeckx, Συλλογή 1985, σ. 973, και στην υπόθεση 122/84, Scriver, Συλλογή 1985, σ. 1027).

- 22 Κατά συνέπεια, ο εργαζόμενος που έχει την ιθαγένεια άλλου κράτους μέλους και έχει κάνει ως εργαζόμενος χρήση του δικαιώματος ελεύθερης κυκλοφορίας δικαιούται όπως ακριβώς και οι ημεδαποί εργαζόμενοι όλα τα ευεργετήματα που διευκολύνουν χάριν των τελευταίων αυτών την απόκτηση επαγγελματικών προσόντων και την κοινωνική παραγωγή.
- 23 Στο σημείο αυτό πρέπει να εξεταστεί αν η υπό κρίση υποτροφία καλύπτεται από την έννοια του κοινωνικού πλεονεκτήματος, όπως ερμηνεύθηκε ανωτέρω. Σχετικά επιβάλλεται η διαπίστωση ότι η υποτροφία αυτή, η οποία χορηγείται για την κάλυψη των εξόδων διατροφής του φοιτητή και την εκπαίδευσή του, προσφέρεται ιδιαίτερα, από την άποψη ιδίως του εργαζόμενου, για να συμβάλει στην απόκτηση από τον εργαζόμενο επαγγελματικών προσόντων και στη διευκόλυνση της κοινωνικής του παραγωγής. Εξάλλου, η υποτροφία, καθώς και η απόδοση των καταβληθεισών παροχών, είναι συνάρτηση των πόρων που διαθέτει ο ενδιαφερόμενος και εξαρτώνται επομένως από κοινωνικά κριτήρια.
- 24 Κατά συνέπεια, η υποτροφία αυτή αποτελεί κοινωνικό πλεονέκτημα κατά την έννοια του άρθρου 7, παράγραφος 2, του κανονισμού 1612/68.
- 25 Ενώπιον του Δικαστηρίου υποστηρίχθηκε ότι η εφαρμογή της εν λόγω παραγράφου 2 αποκλείεται λόγω της ειδικής ρυθμίσεως του άρθρου 7, παράγραφος 3, του κανονισμού 1612/68, το οποίο προβλέπει ότι ο εργαζόμενος υπήκοος κράτους μέλους « δικαιούται εξίσου όπως και οι ημεδαποί εργαζόμενοι και υπό τους αυτούς όρους να φοιτά στις επαγγελματικές σχολές και στα κέντρα επαναπροσαρμογής ή επανεκπαίδευσής ».
- 26 Σχετικά επιβάλλεται η διαπίστωση ότι, προκειμένου ένα εκπαιδευτικό ίδρυμα να θεωρηθεί ως επαγγελματική σχολή κατά την έννοια της διατάξεως αυτής, δεν αρκεί να παρέχει απλώς και επαγγελματική εκπαίδευση. Η έννοια της επαγγελματικής σχολής είναι στενότερη και αφορά μόνο τα εκπαιδευτικά ιδρύματα που παρέχουν εκπαίδευση

μόνο η οποία είτε παρεμβάλλεται στην επαγγελματική δραστηριότητα είτε έχει άμεση σχέση με αυτή, όπως π. χ. κατά τη διάρκεια της περιόδου μαθητείας. Αυτό δεν συμβαίνει με τα πανεπιστήμια.

- 27 Το γεγονός πάντως ότι το άρθρο 7, παράγραφος 3, του εν λόγω κανονισμού προβλέπει ένα ειδικό κοινωνικό πλεονέκτημα δεν σημαίνει ότι η υποτροφία που χορηγείται για την κάλυψη των εξόδων διατροφής και εκπαίδευσης στο πλαίσιο σπουδών που πραγματοποιούνται σε εκπαιδευτικό ίδρυμα που δεν αποτελεί επαγγελματική σχολή κατά την έννοια της διατάξεως αυτής δεν μπορεί να θεωρηθεί ως κοινωνικό πλεονέκτημα κατά την έννοια του άρθρου 7, παράγραφος 2.
- 28 Συνεπώς στο πρώτο ζήτημα που τίθεται με το πρώτο ερώτημα πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι η υποτροφία που χορηγείται για την κάλυψη των εξόδων διατροφής και εκπαίδευσης προκειμένου να πραγματοποιηθούν πανεπιστημιακές σπουδές που οδηγούν στην απόκτηση τυπικών προσόντων για την άσκηση ορισμένου επαγγέλματος αποτελεί κοινωνικό πλεονέκτημα κατά την έννοια του άρθρου 7, παράγραφος 2, του κανονισμού 1612/68.

Ως προς την έννοια του εργαζομένου

- 29 Στο σημείο αυτό τα τρία κράτη μέλη που υπέβαλαν παρατηρήσεις υποστηρίζουν ότι η ιδιότητα του εργαζομένου, από την οποία εξαρτώνται τα κοινωνικά πλεονεκτήματα, χάνεται όταν ο ενδιαφερόμενος παύει στο κράτος υποδοχής είτε τη μέχρι τούδε επαγγελματική του δραστηριότητα είτε, εφόσον είναι άνεργος, την αναζήτηση εργασίας, προκειμένου να πραγματοποιήσει πλήρη κύκλο σπουδών. Η Επιτροπή αμφισβητεί την ορθότητα της απόψεως αυτής.
- 30 Καταρχάς επιβάλλεται η διαπίστωση ότι ούτε το άρθρο 7, παράγραφος 2, του κανονισμού 1612/68 ούτε τα άρθρα 48 ή 49 της Συνθήκης ΕΟΚ περιέχουν σαφή απάντηση στο ερώτημα αν ο διακινούμενος εργαζόμενος που διέκοψε την επαγγελματική του δραστηριότητα στο κράτος υποδοχής για να πραγματοποιήσει πανεπιστημιακές σπουδές που ολοκληρώνονται με την απόκτηση τυπικών προσόντων για την άσκηση ορισμένου επαγγέλματος πρέπει να θεωρηθεί ότι διατηρεί την ιδιότητα του διακινούμενου εργαζομένου κατά την έννοια του άρθρου 7.

- 31 Μολονότι από το γράμμα των ανωτέρω διατάξεων δεν προκύπτει καμία σαφής απάντηση στο ερώτημα αυτό, υπάρχουν πάντως στο κοινοτικό δίκαιο ορισμένα στοιχεία που δείχνουν ότι τα δικαιώματα που εξασφαλίζονται στους διακινούμενους εργαζόμενους δεν εξαρτώνται κατ' ανάγκη από την ύπαρξη ή τη συνέχιση μιας σχέσεως εργασίας.
- 32 Όσον αφορά τους υπηκόους άλλου κράτους μέλους που δεν έχουν συνάψει ακόμη σχέση εργασίας στο κράτος υποδοχής, πρέπει καταρχάς να τονιστεί ότι το άρθρο 48, παράγραφος 3, στοιχεία α) και β), της Συνθήκης ΕΟΚ εγγυάται το δικαίωμά τους να αποδέχονται κάθε πραγματική προσφορά εργασίας και να διακινούνται ελεύθερα για το σκοπό αυτό εντός της επικρατείας των κρατών μελών. Η υλοποίηση των διατάξεων αυτών επιτεύχθηκε με τον τίτλο Ι του πρώτου μέρους του κανονισμού 1612/68.
- 33 Όσοι έχουν προηγουμένως ασκήσει στο κράτος μέλος υποδοχής γνήσια και πραγματική μισθωτή δραστηριότητα, κατά την έννοια της νομολογίας του Δικαστηρίου (απόφαση της 23ης Μαρτίου 1982 στην υπόθεση 53/81, Levin, Συλλογή 1982, σ. 1035, και απόφαση της 3ης Ιουνίου 1986 στην υπόθεση 139/85, Kempf, Συλλογή 1986, σ. 1741), αλλά δεν τελούν πλέον σε σχέση εργασίας, θεωρούνται εντούτοις ως εργαζόμενοι βάσει ορισμένων διατάξεων του κοινοτικού δικαίου.
- 34 Έτσι θεωρούνται ως εργαζόμενοι, πρώτον, βάσει του άρθρου 48, παράγραφος 3, στοιχείο δ), της Συνθήκης ΕΟΚ, τα πρόσωπα που διαμένουν στην επικράτεια κράτους μέλους μετά την άσκηση σ' αυτό ορισμένης εργασίας. Ο κανονισμός 1251/70 της Επιτροπής, της 29ης Ιουνίου 1970, περί του δικαιώματος των εργαζομένων να παραμένουν στην επικράτεια κράτους μέλους μετά την άσκηση σ' αυτό ορισμένης εργασίας (ΕΕ ειδ. έκδ. 05/001, σ. 64), με τον οποίο υλοποιήθηκε η διάταξη αυτή της Συνθήκης, εξασφαλίζει στον εργαζόμενο που έπαυσε να εργάζεται και στα μέλη της οικογένειάς του το δικαίωμα να παραμένει μόνιμα υπό ορισμένες προϋποθέσεις στο έδαφος κράτους μέλους. Δεύτερον, η οδηγία 68/360 του Συμβουλίου, της 15ης Οκτωβρίου 1968, περί καταργήσεως των περιορισμών στη διακίνηση και στη διαμονή των εργαζομένων των κρατών μελών και των οικογενειών τους στο εσωτερικό της Κοινότητας (ΕΕ ειδ. έκδ. 05/001, σ. 43), απαγορεύει υπό ορισμένες προϋποθέσεις στα κράτη μέλη να αφαιρούν από τους διακινούμενους εργαζόμενους την άδεια διαμονής για το λόγο και μόνο ότι δεν εργάζονται πλέον. Τρίτον, κατά το άρθρο 7, παράγραφος 1, του κανονισμού 1612/68 ο διακινούμενος εργαζόμενος που έχει καταστεί άνεργος δεν μπορεί τέλος να αντιμετωπίζεται διαφορετικά από ό,τι οι ημεδαποί εργαζόμενοι που βρίσκονται στην ίδια κατάσταση, όσον αφορά την επαγγελματική του επανένταξη ή επαναπασχόληση.

- 35 Πρέπει επίσης να τονιστεί ότι το άρθρο 7, παράγραφος 3, του κανονισμού 1612/68 εξασφαλίζει στους διακινούμενους εργαζομένους το δικαίωμα να φοιτούν όπως ακριβώς και οι ημεδαποί εργαζόμενοι και υπό τους ίδιους όρους με αυτούς στις επαγγελματικές σχολές και στα κέντρα επαναπροσαρμογής ή επανεκπαιδύσεως. Το δικαίωμα όμως αυτό επί της ειδικής αυτής εκπαιδύσεως, το οποίο απονέμεται από την κοινοτική νομοθεσία, δεν εξαρτάται από τη συνέχιση της υπάρξεως σχέσεως εργασίας.
- 36 Επιβάλλεται επομένως η διαπίστωση ότι οι διακινούμενοι εργαζόμενοι, ακόμη και αν δεν τελούν πλέον σε σχέση εργασίας, εξακολουθούν να έχουν ορισμένα δικαιώματα που έχουν άμεση σχέση με την ιδιότητα του εργαζομένου.
- 37 Όσον αφορά όμως τις υποτροφίες για την πανεπιστημιακή εκπαίδευση, η σχέση αυτή μεταξύ της ιδιότητας του εργαζομένου και της υποτροφίας που χορηγείται για την κάλυψη των εξόδων διατροφής και εκπαιδύσεως στο πλαίσιο πανεπιστημιακών σπουδών προϋποθέτει την ύπαρξη συνέχειας μεταξύ της προηγούμενης επαγγελματικής δραστηριότητας και των σπουδών, υπό την έννοια ότι το αντικείμενο των σπουδών πρέπει να έχει σχέση με την προηγούμενη επαγγελματική δραστηριότητα. Η ύπαρξη πάντως της συνέχειας αυτής δεν μπορεί να απαιτείται στις περιπτώσεις των διακινουμένων εργαζομένων οι οποίοι κατέστησαν άνεργοι ακουσίως και αναγκάζονται λόγω της καταστάσεως στην αγορά εργασίας να αλλάξουν επαγγελματικό προσανατολισμό και να στραφούν σε άλλο τομέα δραστηριότητας.
- 38 Εξάλλου, η αντίληψη αυτή περί ελεύθερης κυκλοφορίας των διακινουμένων εργαζομένων ανταποκρίνεται και στις σημερινές εξελίξεις. Πράγματι, σήμερα η συνέχεια στην επαγγελματική σταδιοδρομία είναι λιγότερο συχνή απ' ό,τι άλλοτε. Έτσι, συμβαίνει η επαγγελματική δραστηριότητα να διακόπτεται από περιόδους εκπαιδύσεως ή σπουδών με σκοπό την απόκτηση επιπλέον προσόντων ή την αλλαγή επαγγελματικού προσανατολισμού.
- 39 Κατά συνέπεια, στο δεύτερο υποερώτημα του πρώτου ερωτήματος πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι ο υπήκοος άλλου κράτους μέλους που αρχίζει στο κράτος υποδοχής, αφού έχει ασκήσει στο κράτος αυτό επαγγελματικές δραστηριότητες, πανεπιστημιακές σπουδές που οδηγούν στην απόκτηση επαγγελματικού διπλώματος πρέπει να θεωρηθεί ότι εξακολουθεί να έχει την ιδιότητα του εργαζομένου και επομένως μπορεί να ζητήσει την εφαρμογή των ευεργετικών διατάξεων του άρθρου 7, παράγραφος 2, του κανονισμού 1612/68, υπό την προϋπόθεση πάντως ότι υπάρχει σχέση μεταξύ της προηγούμενης επαγγελματικής δραστηριότητας και των εν λόγω σπουδών.

Ως προς τον καθορισμό μιας ελάχιστης περιόδου επαγγελματικής δραστηριότητας ως προϋπόθεσης για τη χορήγηση των ιδίων κοινωνικών πλεονεκτημάτων

- 40 Στο σημείο αυτό τα τρία κράτη μέλη που κατέθεσαν παρατηρήσεις υποστηρίζουν ότι κάθε κράτος μέλος έχει την εξουσία να απαιτεί από τους υπηκόους των άλλων κρατών μελών οι οποίοι ζητούν για τις πανεπιστημιακές τους σπουδές τη χορήγηση υποτροφίας που να καλύπτει τα έξοδα διατροφής και εκπαίδευσης να έχουν ασκήσει προηγουμένως στο έδαφος του επαγγελματικής δραστηριότητα επί ορισμένο τουλάχιστον χρόνο. Η Επιτροπή αμφισβητεί την ορθότητα της απόψεως αυτής.
- 41 Στο σημείο αυτό πρέπει να τονιστεί ότι ο σπουδαστής που έχει την ιθαγένεια άλλου κράτους μέλους δεν μπορεί να αξιώσει τη χορήγηση μιας τέτοιας υποτροφίας για την πραγματοποίηση πανεπιστημιακών σπουδών παρά μόνο υπό την ιδιότητα του εργαζομένου κατά την έννοια του άρθρου 48 της Συνθήκης ΕΟΚ και του κανονισμού 1612/68. Από τη νομολογία του Δικαστηρίου (βλέπε απόφαση της 19ης Μαρτίου 1964 στην υπόθεση 75/63, Unger, Slg. 1964, σ. 381, και την απόφαση της 23ης Μαρτίου 1982 στην υπόθεση 53/81, Levin, Συλλογή 1982, σ. 1035) προκύπτει ότι η έννοια του εργαζομένου έχει κοινοτικό περιεχόμενο και ότι ο προσδιορισμός της δεν μπορεί να αποτελεί συνάρτηση των κριτηρίων που καθορίζονται στις νομοθεσίες των κρατών μελών.
- 42 Κατά συνέπεια, τα κράτη μέλη δεν μπορούν να επιβάλλουν μονομερώς ως προϋπόθεση για τη χορήγηση των κοινωνικών πλεονεκτημάτων που προβλέπονται στο άρθρο 7, παράγραφος 2, του εν λόγω κανονισμού τη συμπλήρωση ορισμένου χρόνου εργασίας (βλέπε απόφαση της 6ης Ιουνίου 1985 στην υπόθεση 157/84, Frascogna, Συλλογή 1985, σ. 1739).
- 43 Επειδή η επιχειρηματολογία των εν λόγω τριών κρατών μελών φαίνεται να αποσκοπεί στην πρόληψη ορισμένων καταχρήσεων, οι οποίες θα εμφανίζονταν π. χ. στις περιπτώσεις στις οποίες από αντικειμενικά στοιχεία θα αποδεικνυόταν ότι ο εργαζόμενος εισήλθε σε ένα κράτος μέλος με μοναδικό σκοπό να αξιώσει μετά από μία πολύ σύντομη περίοδο επαγγελματικής δραστηριότητας τη σπουδαστική υποτροφία, πρέπει να τονιστεί ότι οι καταχρήσεις αυτές δεν καλύπτονται από τις επίμαχες διατάξεις του κοινοτικού δικαίου.
- 44 Επομένως στο τρίτο υποερώτημα του πρώτου ερωτήματος πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το κράτος μέλος υποδοχής δεν μπορεί να επιβάλλει τη συμπλήρωση ενός ελαχίστου χρόνου επαγγελματικής δραστηριότητας στην επικράτειά του ως προϋπόθεση για την κτήση του δικαιώματος επί των ιδίων κοινωνικών πλεονεκτημάτων που προβλέπει το άρθρο 7, παράγραφος 2, του κανονισμού 1612/68.

Επί των δικαστικών εξόδων

- 45 Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν η Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας, το Βασίλειο της Δανίας, το Ηνωμένο Βασίλειο και η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, που υπέβαλαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, δεν αποδίδονται. Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει προς τους διαδίκους της κύριας δίκης το χαρακτήρα παρεμπιπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων.

Για τους λόγους αυτούς

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ,

κρίνοντας επί των ερωτημάτων που του υπέβαλε με Διάταξη της 19ης Νοεμβρίου 1985 το Verwaltungsgericht του Αννοβέρου, αποφαινεται:

- 1) Κατά το παρόν στάδιο της εξελίξεως του κοινοτικού δικαίου το άρθρο 7, πρώτο εδάφιο, της Συνθήκης ΕΟΚ εφαρμόζεται στις υποτροφίες που χορηγούνται από τα κράτη μέλη στους υπηκόους τους για τις πανεπιστημιακές σπουδές και καλύπτουν τα έξοδα διατροφής και εκπαίδευσέως, μόνο εφόσον σκοπός των υποτροφιών αυτών είναι η κάλυψη των τελών εγγραφής ή άλλων τελών, ιδίως δε των διδάκτρων, τα οποία απαιτούνται για την πρόσβαση στην εκπαίδευση.
- 2) Η υποτροφία που χορηγείται για την κάλυψη των εξόδων διατροφής και εκπαίδευσέως προκειμένου να πραγματοποιηθούν πανεπιστημιακές σπουδές που οδηγούν στην απόκτηση τυπικών προσόντων για την άσκηση ορισμένου επαγγέλματος αποτελεί κοινωνικό πλεονέκτημα κατά την έννοια του άρθρου 7, παράγραφος 2, του κανονισμού 1612/68 του Συμβουλίου, της 15ης Οκτωβρίου 1968, περί της ελεύθερης κυκλοφορίας των εργαζομένων στο εσωτερικό της Κοινότητας.
- 3) Ο υπήκοος άλλου κράτους μέλους που αρχίζει στο κράτος υποδοχής, αφού έχει ασκήσει στο κράτος αυτό επαγγελματικές δραστηριότητες, πανεπιστημιακές σπουδές που οδηγούν στην απόκτηση επαγγελματικού διπλώματος πρέπει να θεωρηθεί ότι εξακολουθεί να έχει την ιδιότητα του εργαζομένου και επομένως μπορεί να ζητήσει την εφαρμογή των ευεργετικών διατάξεων του άρθρου 7, παράγραφος 2, του κανονισμού 1612/68, υπό την προϋπόθεση πάντως ότι υπάρχει σχέση μεταξύ της προηγούμενης επαγγελματικής δραστηριότητας και των εν λόγω σπουδών.

- 4) Το κράτος μέλος υποδοχής δεν μπορεί να επιβάλλει τη συμπλήρωση ενός ελαχίστου χρόνου επαγγελματικής δραστηριότητας στην επικράτειά του ως προϋπόθεση για την κτήση του δικαιώματος επί των ιδίων κοινωνικών πλεονεκτημάτων που προβλέπει το άρθρο 7, παράγραφος 2, του κανονισμού 1612/68.

Mackenzie Stuart	Moitinho de Almeida		Rodríguez Iglesias
Koopmans	Everling	Bahlmann	Galmot
Κακούρης	Joliet	O'Higgins	Schockweiler

Δημοσιεύτηκε σε δημόσια συνεδρίαση στο Λουξεμβούργο στις 21 Ιουνίου 1988.

Ο γραμματέας
J.-G. Giraud

Ο πρόεδρος
A. J. Mackenzie Stuart